

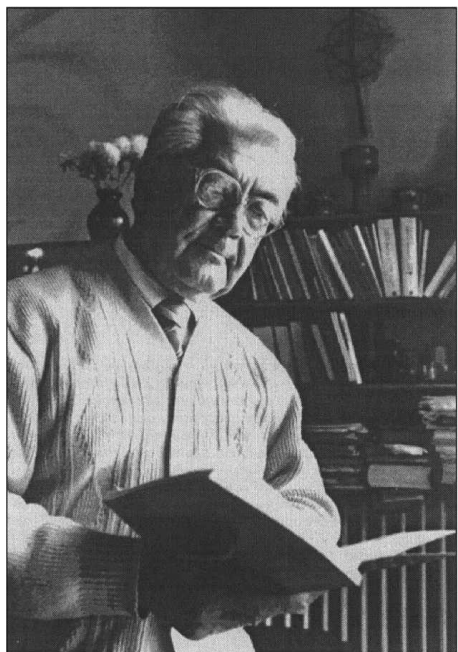
ezek alapján szankcionálhatjuk a tagokat. A szankciók lehetnek helyénvalók, esetleg tévesek. A szankcionálnak lehet büntudata is, meg nem is. Ettől függetlenül egy szervezet felett eljárhat az idő és ez lehet a szervezet hibája, de lehet az idő törvénye. Ismét szükség lehet a szociográfiai elemzésre: milyen tevékenység vagy szellemiség tartott meg hosszú időn át társaságokat, jézusi életre szövetkezett csoportokat. Hányan élnek bennük, meddig növekedtek, mi a jelenlegi helyzetük? Mi biztosíthatja a szüntelenül változó világban az állandóságot? Erre képzett szakember módjára kell válaszolni, akkor is, sőt különösen akkor, ha él bennünk a szándék a világ eredményes jobbítására.

Hosszú lett, bár mégsem elég hosszú, Náci majd megbocsájtja.

2005. november

ELMER ISTVÁN

BÖRTÖNKERESZT
BÖRTÖNVEISLT KATOLIKUSOK VISSZAEM-
LÉKEZÉSEI
- BULÁNYI GYÖRGY -

Budapesten született, 1919. január 9-én. A piaristák budapesti gimnáziumában érettségizik 1936-ban. Ugyanabban az évben belép a piarista rendbe. Ezzel párhuzamosan a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyarnémet szakos tanári diplomát szerez. 1943. január 31-én szentelik pappá. 1943-tól tanár a piaristák sátoraljaújhelyi, tatai és debreceni gimnáziumában. 1948. szeptem-

ber 1-től egyetemi lelkész Debrecenben. 1952. augusztus 28: letartóztatják, életfogytiglani börtönre ítélik. 1960. december 9-én amnesztiával szabadul. 1961-1969: szállítómunkás. 1969-1979: fordításokból él. 1979 óta nyugdíjas.

Az egyházüldözéssel párhuzamosan megerősödtek a kisközösségi mozgalmak. Általában fiatal értelmiségiek, diákok tartották egymással a kapcsolatot, s minden csoportnak volt lelki vezetője.

A kisközösségek egyszerűsége, ősegyházi életformára törekedtek. Egy részük a hivatalos egyház tudta nélkül működött, amelyekről pedig tudomásuk volt a püspököknek, azoktól a hierarchia igyekezett elhatárolni magát, mivel attól tartottak, hogy a kisközösségek veszélyeztetik az egyház állam által engedélyezett tevékenységét.

Idővel teológiai és egyházfegyelmi kérdésekben ellentétek jelentkeztek a kisközösségek és a hierarchia tagjai között. Ezeket az ellentéteket a kommunisták élezni igyekeztek, s így a katolikus egyházon belüli megosztottságot erősítették.

Bulányi György piarista szerzetes a második világháború befejezését követően azonnal hozzálátott kisközösségek megteremtéséhez; később az ő mozgalmából fejlődött ki a Bokorközösség.

Az első kisközösségi per, a később rólam elnevezett Bulányi-per során tartóztattak le, 1952 augusztusában. Ekkor a hivatalos egyházat a már ismert módszerekkel - „megfegyelmelte” a hatalom: 1948 végén Mindszenty bíborost letartóztatták, 1950 nyarán a szerzeteseket elhurcolták, majd ugyanennek az évnek az őszén létrejött az első „megegyezés” a magyar kormány és a püspöki kar között. 1951 tavaszán a megegyezési tárgyalásokat vezető Grósz Józsefről is kiderítették, hogy hazaáruló. Az ÁVH-sok beköltöztek a püspöki aulákba, átvették az egyházmegyék pecsétjeit, minden küldeményt ők bontottak föl, levél a püspökségről csak az őáltaluk rátett pecséttel mehetett ki. A hivatalos egyháznak gyakorlatilag semmiféle mozgástere nem maradt. Bármit akart cselekedni, csak ÁVH-s engedéllyel tehetett, vagy amit tett, kénytelen volt ÁVH-s parancsra tenni.

A kisközösségek - a hihetetlen mértékű, az egész társadalmat átható félelmi állapotban - úgy éltek, ahogyan élhettek. A korra, a gyanúsítgatásokra, és a fölszított bizalmatlanságra jellemző, hogy 1951 végén valaki azt mondta rólam az egyik püspöki aulában: Bulányi biztosan ÁVH-s megbízott, valószínűleg beépítették, mert különben volna annyi esze, hogy tudná, ebben a helyzetben mindent abba kell hagyni.

A mi letartóztatásunkkal elkezdődött a kisközösségek üldözése, mely két évtizedig tartott. 1970-ben a regnumi atyák pere volt az utolsó a sorban.

1951. november 30-ig kellett az egyházmegyéknek végrehajtaniuk azt a rendelkezést, mely szerint azokat az egyházmegyei szolgálatba átvett szerzeteseket, akiket az állam nem fogadott el, meneszteni kellett, így engem

is kiköltöztettek abból az egyházi épületből, melyben addig laktam.

Formailag debreceni egyetemi lelkészi státuszba kerültem. Azért formailag, mivel egyetemi lelkészi státuszomat is csak kisközösségi, az állam szempontjából illegális formában tudtam betölteni. 1948 decemberében az egyik reggeli hittanórán benyomult háromszáz népi kollégista, és fölszólítottak, hagyjam el a nép egyetemét, mivel reakciós vagyok. Az előző héten fölkeresett egy diákküldöttség, azt kívánták, hogy ítélem el Mindszentyt reakciós politikája miatt. Mondottam nekik, el nem ítélem, de az tény, hogy én más nemzedékhez tartozom, mint a bíboros, s nem feltétlenül nézem úgy a világot, mint ő. Például nem vagyok legitimista. A bíboros és az én nézeteim közötti különbségeket szívesen elmondom abban az esetben, amennyiben ők is elmondják a sajtóban, hogy miben nem értenek egyet Rákosi Mátyással.

Fölszólítottak tehát az egyetem elhagyására. Dicséretükre legyen mondva, megvárták, míg befejezem az előadásomat. Éppen Isten bizonyításáról folyt a szó ama téli hajnalon, hiszen a hittanórák ideje reggel nyolc volt.

Ilyen előzmények után 1952. augusztus 28-án tartóztattak le. Éppen annak a napnak reggelén érkeztem haza. A nyári hónapokban az országot jártam, lelkigyakorlatokat tartottam.

Éjfél tájban hatoltak be az ÁVH-sok. Mélyen aludtam, ezért szállásadó gazdáim, egy idős házaspár nyitott nekik ajtót. A szobában fölkapcsolták a villanyt, az ágyamhoz léptek, elkapták a két csuklóm, megkérdezték, van-e nálam fegyver. Nincs - válaszoltam. Öltözködjön fel, parancsoltak rám. Az órát, a breviáriumomat magammal vihettem. Gyors öltözködés után kétoldalról belémkaroltak, kivették a házból, s beültettek egy Pobjeda hátsó ülésére. Két markos letartóztatólegény vett közre, hatalmas vállukat rászorították az én vállamra. Bekerültem a rendőrségi fogdába. Nem tudtam, megbilincselve hogyan szokás tartani a kezét, ezért fölemeltem, mire az ő „kedvesen” figyelmeztetett, hogy nyugodtan leereszthetem.

Egy-két órát feküdtem a priccsen. Ezalatt mindent összeszedtek a lakásomon, amit csak találtak. Később se kaptam vissza egyetlen holmimat sem, nemzeti ajándékként mindent odaadtak egy debreceni ÁVH-snak: könyveimet, fényképezőgépet, írógépet, sőt alsónadrágjaimat is. A szállásadó idős házaspárt is kiköltöztették a lakásból.

Amikor végeztek a házkutatással, visszaültettek a Pobjedába és elindultunk. A Kossuth utcából a Piac utcába, tovább a Széchenyi utcába, mely beletorkollott a Budapest-Záhony országútba. Feszülten figyeltem, balra fordulunk-e, Budapest felé, vagy jobbra, s akkor a Szovjetunióba visznek. Nagy megkönnyebbülésemre balra fordultunk. Amikor Szolnokra értünk, már világo-

sodott. Megkérdeztem, breviáriumozhatom-e. Nagy kegyesen megengedték. Két mackós vállával a vállamon, megbilincselve mondtam a 29-i matutinumot. Keresztelő Szent János napja volt.

Valamikor hajnalban értünk a fővárosba. Behúzták az autó ablakán a függönyöket, ne lássam, merre visznek. Amikor megálltunk, egy épület udvarán találtam magam. A falhoz állítottak. Szabály szerint a homlokot a falhoz kellett érinteni. Rogyadozva állhattam, mert oda lépett egy őr és megkérdezte, nem óhajtok-e reggelizni. Nem óhajtottam. A fogságba esett állat sem képes elinté enni, nekem is csak negyvennyolc óra elteltével ment le valami a torkomon.

Így álldogáltam, mígnem elkapták a bal vállam fölött a ruhát és tuszkolni kezdtek. Bevitték egy irodahelyiségbe, ahol rengeteg ÁVH-s tartózkodott. Meleg volt, a szolgálati övük ledobva. Fölszólítottak, hogy vetkőzzem le. Na, gondoltam, most következik a kínzás.

Tévedtem, anyaszült meztelenül alaposan megvizsgáltak, nem dugtam-e valamit el. A nadrágról levágták a szorítókat, elvették a nadrágszíjat, a cipőfüzőt, sarokvasat, majd kincstári alsót és inget adtak. Erre vehettem a saját fölsőruhám. A nadrágot kézzel kellett tartanom, különben leesett volna. Közben megkérdezték, hogy én vagyok-e én. Sikerült azonosítaniuk! Ismét elkapták a bal vállam fölött a ruhát, kivitték a helyiségből és beraktak egy szekrénybe. A szekrény negyven centiméter-szer negyven centiméter alapterületű lehetett. Onnan hamarosan kikaptak, megint továbblétköztek. Bevitték egy fürdőhelyiségbe. Vetkőzzön le, álljon a csap alá, nyissa meg a vizet, szappanozzon, mossa le, törölközzön meg - két-három másodperc telhetett el a vezény-szavak között.

Magánzárkába kerültem. Egyedül voltam. Mérhetetlen megkönnyebbülés vett rajtam erőt: most már nem felelek semmiért. 1952-ben szinte már elviselhetetlen volt odakin a ránk nehezedő nyomás. A kisközösségek legnagyobb hősei is ingadoztak: meg vagyunk örülve, akkor, amikor minden éjszaka egy sor ember tűnik el az országban, mi ahelyett, hogy meghúznánk magunkat, folytatjuk Krisztus tanításának hirdetését a vallásüldözés idején?

Számomra nyilvánvaló volt, hogy az elkezdett munkát nem hagyhatom abba, csak az jelentette az igen súlyos lelki terhet: felelős vagyok a többiekért. 1952 nyarán ettől már olyan állapotba kerültem, hogy szomatikus megbetegedés tünetei jelentkeztek.

„Vigyázzállásban” ücsörögtem a Fő utcában. A fej fölémelve; ha az őr benéz, ne a haját, hanem az arcot lássa. Ha pedig fel akartam állni, az őrtől külön engedélyt kellett kérnem. Sétáltam a száznolcvan centiméter széles zárkában, a két priccs elvette a terület jó részét. Az ágyak között harminc centis, a priccsnek előtt egy méteres szabad tér maradt.

Hamarosan betettek mellém valakit, aki elmondta, nem-sokára szabadul, akarok-e valakinek üzeni valamit. El-utasítottam az ajánlatát. Akkor még nem tudtam, hogy az illető hazudik, beépített ember, akinek az a dolga, hogy valamit kiszedjen belőlem. Az ösztönöm segített. Egyébként is: mit üzenjek, s kinek?

Elkezdődtek a kihallgatások. Ugyanahhoz az őrnagyhoz kerültem, aki a letartóztatást vezette. Pesti értelmi-ségi zsidó fiú volt. Az ő feladata az volt, hogy lélektanilag összetörjön. Nagyon könnyű az ilyesmit elérni. A technika a következő: föltesz egy kérdést, amire elkezdnek válaszolni, de mielőtt a mondatot befejezhetném, jön a következő kérdés.

Közben ilyen megállapításokat tettek: na, Bulányi, maga egy szemét alak! Előre fölmenti magát az alól, hogy helyt kelljen állnia.

Pillanatok alatt képtelen helyzetet teremtettek. Megállapították, hogy a velük szemben álló vádlott erkölcsi nulla. Ennek hatására nem cinizmus született, hanem a teljes elveszettség érzése. Az egyetlen kincs, amit ilyen állapotban az ember még birtokolhat, az önérzete. Ragyogóan megtalálták azokat a pontokat, melyek hatására erősödött a kételkedés: valóban jól cselekedtem-e? Rövid szünetekkel három alkalommal vittek kihallgatásra. A harmadik után már annyira össze voltam törve, hogy elhatároztam, a negyedik kihallgatáson úgy fogok viselkedni, hogy ne bántsanak tovább. Nem fizikailag bántalmaztak, kizárólag lélektani eszközökkel kínoztak.

Vittek negyedszer is - legnagyobb meglepetésemre egészen másvalaki elé kerültem. A nagyjából korombeli őrnagy tiszteletteljes hangon beszélt velem. Szabadkozott: mégsem mondhatja, hogy Bulányi atya, helyette mesternek fog szólítani. Az inasok is így csinálták annak idején, tette hozzá.

Hatvan napon át, a vasárnapok kivételével napi tíz órában hallgatott ki engem az őrnagy. A kora reggeli órákban kezdődött, délidőben visszavittek a zárkába, a csajkából megettem az addigra már kihűlt ebédet. Kihallgatóm úgy rendelkezett, hagyjanak egy óra hosszút feküdni, hogy délután használható legyek. Akkor ismét hívatott, s éjfélig folytatódott a kihallgatás. Gondolom, közben referált és instrukciókat kapott a főnökétől. Az őrnagy munkaideje minden nap reggeltől késő éjszakaig tartott.

Tanulmányozta a kisközösségek életét. Két hónap után aláírtatták velem a mintegy tizenöt-húsz oldalnyi jegyzőkönyvet. Némileg rossz lelkiismerettel tettem meg, mert nem az általam használt kifejezések szerepeltek benne. Én csoportösszejevetelt említettem, ők illegális államellenes találkozót írtak. Nem ezt mondtam, közöltem vele, mire megnyugtató: nem számít, a bíróság előtt majd mindent elmondhat.

Egy szép napon átszállítottak a Markó utcába. Ez volt az „ökör-úr” szállítás. Nem rendelkeztek elegendő fülkés „rabó”-val, ezért leponyvázott teherautón vittek.

Hogy ne lássuk egymást, piszkos rongyot húztak a fejünkre, azt motoros szemüveggel szorították le. Így kellett fölmásznunk a kocsira. Az ember mindig mellélépett, mire az őr röhögve mondta: ökör-úr, ne oda tegye a lábát... Nem volt szabad szólni, így azt sem tudtam, ki ül mellettem.

A Fő utcában csak nappal és éjszaka nem lehetett aludni, máskor mindig. Éjszaka a túlszűfoaltság miatt; a hetven centis priccsen két embernek kellett meghúznia magát. Fűtés nem volt, de le kellett vetkőzni. Egy vékony pokrócot kaptunk. Részint tehát a helyszűke, a hideg, illetve a „vigyázalás” miatt nem lehetett pihenni. A „vigyázalás” azt jelentette, hogy hanyatt, kezünket a fejünk mellett hátra téve kellett aludnunk. Ha ilyen helyzetben az ember mégis képes volt álomba merülni, óhatatlanul változtatott a testhelyzetén. Ha viszont fordult, az őr már nem lehetett biztos afelől, nem harapja-e el közben az ereit. Ilyenkor az egyszerűség okán a csizmájával hatalmasat rúgott a bádoggal borított ajtóba. Ettől a szomszédos zárkában is fölébredtek. Valaki mindig elfordult, az őr tehát egész éjszaka rugdosta a bádogajtot.

Ezzel szemben a Markó utcában szalmazsákon aludtam, nem fáztam és még a fejem is eldughattam a pokróc alá. Mindenféle zsvány megfordult ott. Javarészt köztörvényesekkel találkoztam, akik az őszi-téli hónapokra húzódtak oda be. Dolgozni azonban nem akartak. Ezért a Markó utcában nekem is éhezniem kellett. Az ételadag sok volt az éhenhaláshoz, de kevés a jóllakáshoz. Így tudták a zsványokat rászorítani a munkára.

A Markó utcában a cellatársak azonnal azt kérdezték tőlem: megnézted-e, mi van kiírva a kapura? A kérdés értelmetlen, hiszen rabóban szállítják az embert. Zavardottan azt feleltem: nem. Pedig érdemes lett volna! - Miért, mi van fölírva? - Hogy itt szép lehetsz, de okos nem.

Egy-két hét elteltével került sor az ügyészégi kihallgatásra. Az ügyész nő megállapította, hosszú a jegyzőkönyv, majd ő készít belőle egy rövidebbet. Ez a hölgy is, korábbi kihallgatómhoz hasonlóan, zsidó volt. Jézusi elkötelezettségű ember vagyok, a zsidó nemzetet - komoly okok alapján - valamennyi nemzet közül a legmagasabbra helyezem. Viszont nem vagyok hajlandó részt venni a mindenkor kívánt hazudozásokban és elhallgatásokban. A zsidóságnak, mely joggal emlegeti legnagyobb sérelmei között Auschwitzot, tudomásul kell vennie azt a tényt, hogy a háború után Magyarországon a fasizmus sztálini formájának megvalósításához számarányát meghaladó mértékben járult hozzá. Ez a történelmi igazság. Nemcsak azt kell elmondani, hogy milyen krisztustalanok voltunk, amikor mi keresztények és papok nem ültünk le karinggel és stórával a vasúti sínekre, hogy megakadályozzuk a zsidók elszállítását - de azt is el kell mondani, hogy a hazatérő zsidók teljes mértékben beálltak a Sztálin és Rákosi Mátyás karmesteri pálcája irányította társadalom-, nemzet- és ember-

tiprásba. Nem igaz, hogy antiszemita és fasiszta az, aki megállapítja a történelmi tényeket.

Nagyon aranyos teremtés volt az ügyész. Kifejezte csodálkozását, hogy egy fiatal ember miért lelkesedik olyan régi dolgok iránt, mint Jézus és az első keresztény századok.

Lassan sor került a tárgyalásra. Tizenketten szerepeltek a kisközösségből, s ha jól emlékszem két órán belül véget ért valamennyiünk tárgyalása. Ez alatt kikérdezték az adatainkat, a bűnösségünkre vonatkozó összefoglaló és részletes kérdések, az ügyészi vádbeszéd, az ügyvédek védőbeszéde, a vádlottak utolsó szó jogán előadott szavai is elhangzottak; a bíróság visszavonulása és az ítélethirdetés - mindegyik elegendőnek bizonyult két óra. Papok és apácák szerepeltek a perben, hárman-hárman kaptunk egy kijelölt ügyvédet, akit valamennyi „védencéről” néhány sorban tájékoztattak.

Az ügyész elmondta, hogy Mindszentyvel együtt a Habsburgokat vissza akartam hozni a magyar trónra. Erre majdnem elnevettem magam. Tizenkét éves koromban apámtól három csárdás pofont kaptam szabad királyválasztó nézeteim miatt. Az ügyvéd mentő körülményként klerikális neveltetésemet említette.

Nagyon szép beszédet óhajtottam mondani az utolsó szó jogán, de Jónás bíró a második mondat után leintett: hagyjam abba! (Jónás 1956. november 2-án vagy 3-án öngyilkos lett, félelmében nem tudta kivárni november 4-ét, az orosz csapatok bevonulását.)

A vád a népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése volt. Ezért akár kötelelet lehetett kapni. Az ügyész a legszigorúbb büntetést kérte számomra, de papot és szociáldemokratát a kommunisták lehetőleg nem akasztottak. Ha nagyon útjukban volt valaki, agyonverték. A vádlottak közül két apáca, Vadas Éva és Jósvai Hedvig szociális missziós nővér tíz-tíz esztendő, a piarista Juhász Miklós tizenégy évet kapott. Külön perben ítélték el Török Jenőt, szintén tizenégy évre, ZsigmondErnőt és Lakatos Bandit, aki a szegeói ifjúsággal foglalkozott, tíz évre. Ikvay Laci a munkásifjúsággal való törődésért ugyancsak tíz évet kapott; Boros Pistát és egy kapucinus atyát, akinek a nevére már nem emlékszem (ő később 1956-ban külföldre távozott) hét-hét évre ítélték. Jómagam életfogytiglant kaptam. Nagyon meg voltam illetődve, nem gondoltam, hogy úgy fölértékelnék, mint Mindszenty bíboros urat. Reménykedtem, hogy szerény tizenöt esztendővel megúszom. De az ügyész kötél általi halált kért!

Amikor meghallottam az ítéletet, szédülés fogott el, de ez csak rövid ideig tartott. December 9-t írtunk. A „népellenes elemeket” az ÁVH ítélet után visszakerítte. Január 21-én ávos börtönbe kerültem, Kőbányára, a Kisfogházba.

Cifra világ uralkodott ott. A könyv nélküli magánzárka ideje következett, melyről nem lehetett tudni, meddig tart. Volt, aki éveket húzott le így, én hat hét múlva kerültem ki belőle.

Március elején átvittek a bal csillagba Juhász Miklóssal, Lakos Endrével és Berta Lali bácsival, tábori főesperessel, aki az apánk lehetett volna.

Ebben az időben séta nem volt, szabad levegőt hetente egyszer szívhattunk, amikor fürödni mentünk. Lehajtott fejjel kellett haladnunk a börtönudvaron. Aki fölemelte a fejét, abba belerúgtak.

Néhány hónap múlva munkára vittek bennünket. A vasalóüzembe kerültem. Beszélgetni nem volt szabad. Aki vétett a szabály ellen, megbüntették. Vétettem, vasba húzást kaptam érte. Ez nagyon elmés találmány. Szombat délután, a munkaidő elteltével kezdődött a büntetés. Törökülésben a jobb csuklót láncsal behúzták a bal bokához, a bal csuklót az átellenes bokához, a láncot meghúzták és csavarral rögzítették. Volt, aki két órát, mások négy-hat órát töltöttek ebben az állapotban. Legtöbben elájultak. Olyankor közbelépett az orvos, utasítást adott, hogy öntsék le a rabot egy vödör vízzel.

Júniusában kaptam ezt a büntetést. Éppen azon a szombat délutánon görnyedtem ily módon összetörve, amikor Nagy Imre elmondta nevezetes Rákosi-ellenes beszédét. A falakon túl a temető kocsmárosa úgy állította a hangszórót, hogy hallani lehetett. A beszédet követő héten a láncokat ünnepélyesen elszállították. Ekkor lett a haláltáborból szigorú szocialista börtön. Korábban haláltábor volt, hiszen a jelszó így hangzott: itt fogsz elrohadni, hiába telt le a büntetésed, akkor se engedünk szabadon, legföljebb átteszünk egy másik műintézetbe. A haláltáborban természetesen a levél, csomag, látogatás ismeretlen volt.

A Nagy Imre-kormány idején valamelyest normalizálódott a helyzet. Zárkarendezés kezdődött. Mindenki máshová került. Egyszer csak azt vettük észre, hogy az egyik szárnnyban együtt van valamennyi nyilas, háborús bűnös, csendőr, pap, rajkosok. Ezek alkották az X-eseket, a legveszélyesebb „bűnözőket”. Az egyik nyilas erre azt mondta: abból, ha mi így együtt vagyunk, semmi jó nem remélhető.

Az összes többi részlegben kiosztották a levelezőlapot, a csomagkérő, látogatást engedélyező cédulát - mi ebből kimaradtunk. Azért ránk is szabadabb idők jöttek. Naponta egymásba fogódzva sétálhattunk, ki-ki azzal beszélgethetett a séta alatt, akivel akart. Ennek a „bűnös lazaságnak” meglett a következménye. Összeszövetkeztünk arra, hogy éhségstrájkba kezdünk. Mi is jogerősen elítélt rabok vagyunk, jár a csomag, a beszélő, a levél.

1951. januárjában egy napon tizenöt-húszan nem vettük át a reggelit. Az ilyesmi mindig nagy ijedelmet jelentett a kommunista börtönvilágon belül, talán éppen azért, mivel megmutatta a fogva tartóknak, hogy még van akarata a rabnak. Rájuk nézve az önálló akarattal bíró, gondolkodó személy volt a legveszélyesebb: kínozni, agyonverni bárkit lehet - de ha éhségstrájkba kezd, akkor nagy baj van. Megtörésünk lelki masszázssal kezdődött: ne tegye tönkre magát, még élnie kell!

Ennek hatására ebéddőre öten maradtunk. Elkülönítettek bennünket. Az ötödik napon már csak hárman folytattuk. Két „jugós” fiú tartott ki még. A jugósok is az X-esek közé tartoztak, hiszen kémek voltak. Amikor Tito átdobott egy kémet Magyarországra, áteresztett száz sorköteles kiskatonát is: keresgélje a magyar ÁVH-testvérvállalat, melyikük a kém. Ezeket a fiúkat minden további nélkül börtönbe zárták, futószalagon kapták az életfogytot, tizenöt esztendő.

Az ötödik napon együtt voltunk hárman a cellában. Ekkor átszállítottak bennünket a kisfogházba, a börtönkórház épületébe, mert úgy gondolták, tovább nem kockáztatják az egészségünket. Következett a mesterséges táplálás. A két jugó srác megjedett ettől, s inkább hajlandók voltak enni. Így egyedül - mint később rabtársaim mondták -, börtöncsászárként továbbra is kitartottam.

A mesterséges táplálás a következő módon folyt: egy hosszú ujjú köpenybe bújtattak. Az ujjak végén nem volt nyílás, hanem madzag, s ezek segítségével kezemet a testemhez szorították. Tehát kényszerzubbonya kötöztek. Leültettek egy fogorvosi székhez hasonló alkalmatosságra, hátrahajtották a fejemet, befogták az orromat, mire kinyitottam a számat.

Erre a két fogsor közé egy kis nikkelezett szerkezetet helyeztek, mellyel szétfeszítették az állkapcsomat. Körülbelül egy centiméter átmérőjű gumicsövet nyomtak le a torkomon, a végén pedig tölcserbe töltötték az elkészített finom ételt.

A kórházban magánzárkát kaptam, sodronyos ágygal, lószőrmatraccal, ahol kipihenhettem az élet fáradalmait. Akkoriban Mindszenty primás is azon a részlegen tartózkodott; természetesen semmi esélyem nem volt, hogy találkozzam vele, vagy csak láthassam.

Feküdtem az ágyon, egyszerre belibbent fehér köpenyben egy ÁVH-s hölgy. Az adataimat kérdezte. Mondom, 1919-ben születtem. Erre megszólal: ő is. Ez a megnyilatkozás az emberségnek olyan foka volt ott, mellyel nem találkoztam addig. A megjegyzése azt jelentette, hogy emberszámba vesz. Amikor megmondtam a foglalkozásomat, a hölgy így szólt: az ő bátyja ferences pap. Óhajok-e valamilyen gyógyszer, vitamint? Nem, ingattam a fejem, egy kerek fehérre vágyódom leginkább.

Megértette, hogy az ostyára gondoltam. Van lelki áldozás is, mondja nekem. Igen hosszú ideje gyakorolgotom.

Naponta folyt a mesterséges táplálás. Február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján tizenegy évvel az első misémet követő napon belépett a hölgy, még egyszer körülnézett a folyosón, tiszta-e a levegő, majd odajött az ágyamhoz, letérdelt, a keblébe nyúlt, kivette az Oltáriszentséget a következő szavakkal: a bátyám ma reggel önért misézett, azonnal vegye magához, mert ha így találunk, engem falhoz állítanak.

Ehségsztrájkba kezdtem azért, hogy csomagot, levelet kaphassak. Ehelyett Oltáriszentséget kaptam. Ennek a

pillanatnak a felemelő érzése költővé tett. A hozsanna különböző melódiáira verseket szerzettem.

Többé nem találok a hölgyel, hiába keresem. Ki lehetett vajon?

Az éhségsztrájkot akkor hagytam abba, amikor az orron keresztül akartak táplálékot juttatni a szerveztembe. Ezt már nem, mondtam, mivel nem tudtam, hogy az képtelenség.

Fölkerestek a minisztériumból is. Igyekeztek a lelkemre beszélni, hogy hagyjam abba. Az egyik belügyes így szólt: azért nem tudunk magával mit kezdeni, mert pap; a haláltól nem fél, a többi módszert pedig már megpróbáltuk.

Időnként „előadók” jelentek meg nálam az ország különböző területeiről. Az előadók olyan urak, akik előkészítik a magyar állampolgárok börtönbe jutását. Ebből tudtam, hogy a kisközösségek tovább élnek. Az egyik előadó mondta is: a vetés kizöldült. Ilyen örömök értek odabenn.

1955. december 24-én a nevemet kiáltották: minden holmijával a trepnire! Mi lehet ez? A cellatársakkal már készültünk a Szentestére.

Beraktak egy rabóba, irány a Fő utca. Magánzárkába kerültem. Két hét telt el anélkül, hogy hozzám szóltak volna. Később érttem meg az eseményeket.

1956-ban végigsöpört a második kisközösségi letartóztatási hullám. Akkor már nem tizenkét, hanem hatvan embert állítottak bíróság elé. Mivel a kint lévők működését az én filiaióimként tartották számon, az előadók újra és újra kihallgattak. Négy hónapot töltöttem ezért a Fő utcában. Éltem az elítélt rab jogaival. Tiltakoztam a vigyázban való alvás ellen; mondtam, a Gyűjtőben diétás kosztot kaptam, ami persze ugyanolyan rossz volt, mint a nem diétás. A Fő utcában azonban a diétás koszt a csirkét jelentette. Életemben összesen nem ettem anynyi csirkét, mint akkor. Magyar és idegen nyelvű könyvekhez jutottam. Irodalmi műveltségemet ebben az időben jelentősen sikerült gyarapítanom. Négy hónap elteltével hazavitték a Gyűjtőbe. Ötvenhat nyarán már érkeztek a hírek a kinti politikai eseményekről. Annyira hihetetlennek tűntek, hogy kételkedtünk a valódiságukban. Éppen akkor szabadult az egyik rabtársunk, a belvárosi plébános. Azt hitte, a plébániáját is visszaveheti. Prédikált a templomban, mire gyorsan visszahozták. Ő mondta, olyan erős a támadás Rákosi ellen, hogy egy hónapon belül meg kell buknia.

Október elején átszállítottak Vácra. A gombüzembe kerültem. 23-án délutáni műszakos voltam. Beszélni nem volt szabad, de anyagátadás közben lehetett váltani néhány szót: Az egyik rabtárs odasúgta: Balhé van Pesten! - Honnan tudod? - Az ő mondta.

Este tízkor befejeztük a műszakot, fölmentünk aludni a teréziánium részbe. Mária Terézia a váci piarista atyáknak csodálatos palotát létesített: a nemesi ifjak konviktusát. Hatalmas barokk teremben voltak a hálószobáink. Világosodott, mégsem költöttek bennünket. Órája nem

lehetett a rabnak. Később azt a furcsaságot láttuk, hogy a házimunkás davajgitáros örökkel a háta mögött adja be a reggelit. Ez meg mi? A folyosón nem szokott fegyveres őr tartózkodni.

Még jobban elcsodálkoztunk, amikor délelőtt nem vittek sétára bennünket, ebédre pedig a megszokott adagon fölül mindenki kapott egy nagy darab linzertésztát. Sőt, igényelhattunk egy fél csomag cigarettát. Ilyen ünnep nem volt még a raboknak a magyar népi demokrácia fönnállása óta!

Huszonötödikén már nem maradt el a séta. Dolgozni azonban nem jártunk. Hírek szivárogtak be arról, mi folyik Pesten. Így érkezett el huszonhetedike reggel. Láttuk, hogy a szemközti szárnyban a rabok az ablakokba kapaszkodva röhögnek, s az őr nem zavarja el őket. Mutogattak, hogy nézzünk mi is lefelé. Erre fölkapaszkodtunk. Odalenn a szűk belső udvaron ácsorogtak az örök, bámultak fölfelé, vigyorogtak, sapkájukról hiányzott a vörös csillag - a mellükre kokárdát tűztek.

A magánzárkából valaki rázendített a Himnusra. Mi is átvettük, csatlakoztunk... majd kiáltások: haza akarunk menni, le a kommunistákkal! A cellákban a háromlábú székeket egymás után vágják bele a rabok az ablakokba, ajtókba. A házimunkások ijedten jártak körül: hagyjátok abba, mindjárt jön az őr, kinyitja a zárkát, de nem találják a kulcsot. Ha nincs kulcs, baltával verik le a zárat, hazamehettek, csak hagyjátok abba.

Ez nem hatott meg senkit, tovább folyt a székekkel az ajtók döngetése. Végül nyíltak a cellák, a tömeg kitódult a folyosóra. Az egyik őr félelmében elájult. A folyosó végén azonban vasrács tartóztatott föl bennünket. Annak a másik oldalán négy géppisztolyos kíséretében megjelent a börtönparancsnok. Közölte, két órán belül szabadulunk. Mindenki megkapja a ruháját, pénzét. Parlamentereket kért, akikkel tárgyalhat. A mieink közölték a parancsnokkal, azonnal meg kell nyitni a börtönt, a géppisztolyosok pedig tűnjenek el, mielőtt nem történik nagyobb baj.

Öt perc múlva nyíltak az ajtók. Volt, aki a pénzét akarta fölvenni, mások - mint én is - azonnal elhagyták a börtönépületet. Éppen kiléptem, amikor gépfegyverropogást hallottam. Az őr megnyugtatott, csak a váci nemzetőrség indult el kiszabadításunkra. A hatemeletes börtönkórház tetején a főorvos géppuskafélszket állított föl, ő lövöldözött rájuk. Vácott egyedül a börtönorvos védte a „demokráciát”.

Ma is előttem az akkori kép: kinn az utcán a közeli faluból való őr főlzáll a kerékpárjára, hatalmasat hajít a sapkájával: ennek a műszaknak is vége!

A váci zárkában velem volt egy szabolcsi görög katolikus pap tizennyolc éves fia. Oltalmam alá vettem, nehogy a hirtelen jött szabadság mámorában valami bolondságot kövessen el. Együtt bandukoltunk a kisváros utcáin rabruhánkban, a szumánban. Amikor megláttak, az egyik házba behívtak bennünket. Civil ruhát kap-

tunk, mert ha sokáig szumánban járkalunk, azonnal föl ismerik, hogy rabok vagyunk, és újra elfognak. A háziak mosdóvizet készítettek, sok tojásból rántottat sütöttek, teát főztek. Nagy újdonság volt az ilyen étel, anynyi esztendő után.

Civillé átalakulva, teli gyomorral bementünk a városba. Az előjáráságon szereztünk igazolást, hogy a váci fegyházból szabadultunk. Mindenki kiörvendezte magát, délután szétszéledtünk. Október végén korán sötétedett, s még az este beállta előtt el akartuk érni Budapestet. Útközben fölvevett bennünket egy teherautó, mellyel eljutottunk Dunakesziig. Budapest felől lövöldözést hallottunk, ezért a tehergépkocsi vezetője nem mert továbbhajtani.

Befogadtak bennünket az egyik házba. A házigazdák a földön aludtak, ágyukat átadták nekünk, pedig mindketten fiatalok voltunk. Másnap reggel, huszonnyolcadikán elváltam a fiútól, s toronyiránt megcéloztam Mátyásföldet. Hazatértem a szüleimhez.

Hirtelen jött a nagy öröm, alig tudtunk betelni vele. Később bementem a rendházba, ott is eufórikus hangulat uralkodott. Találkoztam Frida néniel, akivel 1952 előtt együtt dolgoztam. Akkor, ötvenhatban ismét megjövendölte: atya, az egyházat mindig a nyárspolgár katolikusok viszik előbbre, akiket ön annyira bánt. Nem hittem el neki, ma már igen.

Gyönyörű mondatok fogalmazódtak a felfokozott hangulatban: Mindszenty hercegszék és a maga neve zászló - mondta Frida néni. Sík Sándor így szólt hozzászólásomhoz: most majd szerzünk neked valami nagyon szép beszédet. Fölkerestek az 1952 előtti kisközösségek budapesti tagjai - egyszóval a nagy nemzeti lelkesültségből én is bőven kivettem a részemet.

November 4-én délelőtt - mindenféle erőszak elvetése ellenére - úgy éreztem, nekem is fegyvert kell ragadnom. Bejutottam az egyetemi jogi karának épületébe, ahol fegyveres egyetemi ifjak tartózkodtak. Reverendában voltam, följajánlottam szolgálataimat. Annak idején tartalékos táborigazgatói kiképzésben részesültem. Nincs más szolgálatra mód, mondták, mint hogy megragadok egy davajgitárt és kimegyek az utcára harcolni. A nagy nemzeti elkeseredés ellenére is mozgott bennem a keresztény tudat. Én, a Szeretet, az Isten című kis könyvecske írója mégsem foghatok embertársaimra puskát. Közben az oroszok előrenyomultak. A pincerendszeren keresztül hagytam végül el a veszélyes környéket. Az oroszok gondolkodás nélkül lőttek, ahol a legkisebb ellenállással találkoztak.

November 4-e után majdnem az egész magyar társadalom nemzeti önáltatásban élt. Emlékszem Balanyi Gyuri bácsira, aki Világpolitika címmel írt könyvet a húszas években. A rendházban arról igyekezett meggyőzni bennünket, hogy nem lehet egy nagyhatalom érdeke az, hogy Magyarországon visszaállítsa a korábbi állapotokat.

Az akkori piarista generális, Tomek Vince külföldre irányította a kereten kívül lévő piaristákat, de Lénárd Ödönnek, Török Jenőnek, Juhász Miklósnak és nekem, akik kisközösségekben dolgoztunk, engedélyezték, hogy maradjunk. Török Jenő menni szeretett volna. Biztatott, tartsak velem. Fölkereste Sík Sándort, a provinciálisunkat, s kérte őt, parancsoljon rám, hogy hagyjam el az országot. Sík Sándor így felelt: hogy képzeled? Parancsoljak rá, amikor a határon átjutni, ha lehetséges is, életveszélyes vállalkozás!

Az orosz megszállásig a rendházban éltem, de azt követően a helyzet „stabilizálódásával” párhuzamosan egyre kevésbé lettem szívesen látott személy. A rendtársamat, aki befogadott a cellájába - amikor a Kádár-rendszer kezdte összegyűjteni azokat, akiknek valamilyen szerepük volt az október 23-a és a november 4-e közötti időszakban - gyakran beidéztek a rendőrségre. Elsőként az én befogadásom szerepelt a bűnlistáján. Ezért lassan elmaradtam a rendházból.

Egykori börtöntársam mellett lettem káplán. Szereztem egy albérletet, s mivel kápláni tennivaló nemigen akadt, befeküdtem a Széher úti kórházba, a már sürgető sérvoperációra.

Attól a pillanattól, amikor a szovjet tankok restaurálták az 1945-től 1956-ig terjedő korszakot, a nép ellenségének számítottam. Időközben lassan tavaszodott. Köztudomásúvá vált, hogy március 1-én nagy razziára készülnek a börtönből kiszabadultak összefogására. Azon az éjszakán nem aludtam otthon. Jól tettem, mert kerestek. Ezzel elkezdődött életemben a bujdosás korszaka, mely egy esztendeig tartott. Előbb- utóbb azonban mindenkit elkapnak, különösen azt, aki nem azért bujdosik, hogy a saját bőrét mentse, hanem folytatni akarja a munkáját. Ezzel a hatóságok is tisztában voltak. S mindenhová beépítették a maguk embereit, s így ráakadtak a nyomorra.

1958 tavaszán a Fekete Gabriella és bűntársai elnevezésű per elsőrendű vádlottjával az 59-es villamos Farkasréti temető főbejáratához közel eső megállójába igyekeztem, amikor hirtelen éles hangokat hallottam: kezeket föl! Álljon a falhoz!

A Fő utcába vittek, s azonnal kihallgattak: na, most mondja el szépen, hol mindenütt járt ez alatt az idő alatt? Számomra erkölcsi kötelesség, hogy ne beszéljek azokról, akik jót tettek velem, közöltem. Igen?! - üvöltött, és kirohant a kihallgató. Na, gondoltam, most jön a kínzás.

Hamarosan egy idősebb tiszttel tért vissza. Mi folyik itt? - kérdezte. Elmondtam, hogy azt kívánják tőlem, adjam ki azoknak a nevét, akik jót cselekedtek velem. Ennek megtagadása számomra erkölcsi parancs. Az idősebb tiszt bólogatott: jó, jó, akkor vigyék a zárkába.

Újabb példáját láttam annak, hogy nem kell túl hamar megijedni. Talán két nappal később beszállítottak a

Gyűjtőfogházba, ahol azonnal beosztottak a cipésműhelybe. Folytattam korábbi büntetésem, mintha mi sem történt volna.

Kinn lépéseket tettek az érdekeimben. A Legfelsőbb Bíróság elnökének, dr. Lee Tibornak az unokahúga kisközösségi tag volt. Dr. Holló, kommunista ügyvéd, aki ötvenhatban a kisközösségi perben védte a vádlottakat, biztatott, hogy a politikai helyzet változni fog, s hamarosan szabadulok. Rövidesen bebizonyosodott azonban, hogy hiú ábránd volt az enyhülésben reménykedni. Kádár ugyanis a maga garnitúrájával teljes restaurációra törekedett.

A kommunista Demény Pál, akit frakciózás miatt már 1945-ben börtönbe zártak elbarátai, sokáig volt a zárkatársam. Ilyen helyzetben megmutatkozik, milyen a másik egyénisége. Embertársait szolgálni vagy azokon uralkodni akaró-e. Az első típusal nagyon kellemes együtt lenni, a másoddal óhatatlanul konfliktushelyzetek alakulnak ki. Palival soha nem kerültem konfliktusba. Tisztelte az embert. Reggel fölkelés, mosakodás, a szalmazsákok összerakása után a falhoz állított kis asztalkánál miséztem. Visszaemlékeztem a trienti miseszövegre, így ezt a szentmisét mondtam. Kekszhez hozzájutottam, mazsolából bort készítettem. A trienti misének valamennyi szertartásos mozdulatát végigcsináltam. Pali némán nézte, s egyszer azt mondta: olyan szép mozdulataid vannak.

Munkavezető volt a műhelyben. Idősebb papoknak és nem papoknak valahogy elintézte, hogy akkor is spejzolhattak, ha nem tudták teljesíteni a normát.

Később, amikor szabadultam, már az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Irodán dolgozott. Az ő nevén kaptam műszaki fordításokat. Vadas Éva pedig később Demény Pali gépíróője lett.

Nem tudom, Demény Pali mit gondolt a szíve mélyén: van-e Isten vagy nincs? Felesége, mozgalmi nevén Csepeli Teri, kommunista volta ellenére hívő katolikusként élt. Rózsafüzérért rám hagyta. Amikor meghalt, párttemetés járt neki, bár az volt az utolsó kívánsága, hogy egyházi szertartással búcsúztassák. Pali engem kért meg erre. Civilben mentem ki a nagy kommunista temetésre. Elővettem a kis könyvecskémet, mások csak annyit láthattak, hogy van ott egy fekete kabátos ember, aki valamit olvas közben.

A gyűjtőbéli egy-két hónap után Márianosztra következett. A Gyűjtőben mindig tudtuk, mikor folynak a kivégzések. Fölhallatszott a hóhér lovasszekerének igen jellegzetes zörgése. Tudtuk, Bogár akkor szállította a hullákat.

Márianosztrán rövid ideig a fordítóirodán dolgoztam. Később be kellett volna venni közénk valakit, aki semmilyen nyelven nem beszélt. Spiclinek szánták. Bebizonyítottam, hogy fordításai használhatatlanok. Végül nem került be, engem viszont kitétek a perzsaszőnyegszövő üzembe. Nagyon megszerettem ezt a munkát. Egy műszak alatt ötezer csomót teljesítettem, s ez bent

abszolút csúcsnak számított. Odakinn a norma nyolc-ezer csomó volt.

Ketten-hárman ültünk egy gép előtt, s munka közben jókat beszélgettünk. Az őr még azt is megengedte, hogy a vaskályhán kenyeret pirítsunk, s megkenjük spejzolt zsírral. Emberséges körülmények uralkodtak. Emlékszem, egyszer még jutalmat is kaptam. Vasárnap dél-előtt tíz percet pingpongozhattam. Amikor rám került a sor, éppen megszólalt a nagymisére hívó harang. Erre az őr, akitől a jutalmat kaptam, megszólalt: na, maga is finom egy pap! Amikor beharangoznak, pingpongozik! - Még ez a kijelentése is emberségesnek számított!

Reményvesztett voltam. Az ügyvéd sem biztatott már, csak azt ismételte, hogy tizennégy és fél esztendő után kérhetem az enyhítést. Valami mégis történt. Szüleim Grósz érseknél próbálták közbenjárni az érdekemben. Úgy tudom, végül Balogh páter kereste föl Nezvál Ferenc igazságügy-minisztert. Jogi körökben abszurdumnak számított, hogy a nyolcadik vagy kilencedik évet üljem olyan cselekményért, melyet az 1956 utáni joggyakorlat gyülekezési joggal való visszaélésnek nevezett, s a fősó büntethetőségi határa két esztendő volt. Amikor Balogh páter belépett Nezvál Ferenchez, a miniszter úgy fogadta: ne is mondd, tudom, miért jössz.

Ilyen előzmények után 1960. december 9-én szabadultunk: Vadas Éva, akit velem együtt ítélték el, Kalocsáról, Juhász Miklós, Zsigmond Ernő és én Márianosztráról. Kemény téli nap volt. Egy zötyögős teherautóval vittek le bennünket a szobi vasútállomásra. Zsigmond Ernő, apám korabeli férfi állt mögöttem a jegyváltó ablaknál. Odaszólt: retúrt veszel? - Nem, elég volt - ráztam a fejem.

A kommunizmus hatalomra jutásának kezdetétől földalatti kisközösségeket szerveztem az egyház továbbélésének biztosítására. Szabadulásom után tovább folytattam ezt a munkát. A helsinki paktum aláírását követően a pártállam már nem zárhatott börtönbe, hanem egyházi bíróság elé állított, amely elmarasztalt tévtanítás miatt, és megvonta tőlem a nyilvános papi működés jogát. Casaroli bíboros, vatikáni államtitkár és Joseph Ratzinger, a Hittani Kongregáció bíboros-prefektusa a pártállam szorításában meghozott ítélethez hasonló fogantatott ellenem. A pápa 1993. január 29-én főszólitotta a magyar hierarchiát: „Mutassatok megbocsájtási készséget, ha megváltoztatják nézeteiket.” A hierarchia a mai napig nem közölte velem és a Bokor-mozgalommal, mely nézeteinket kellene megváltoztatnunk.

1994.

GYÖRGY LAJOS (PIROS)

UTAK A JÖVŐBE: VAN-E MÁS LEHETŐSÉG?

(AVAGY: "A TUDAT ZÖLDÜLÉSE")

Napjaink legfontosabb kérdései: képes-e - és milyen áldozatok árán - fajunk túlélni a globális válságot, milyen életet örökölnék tőlünk az eljövendő nemzedékek, s miként maradhat fenn a földi élet?

Az elmúlt évmilliók-évezredek alatt gyakran tűntek el Földünkéről egyes fajok, népek és közösségek. A korábbi katasztrófák azonban csak ritkán veszélyeztették a bolygó élővilágát, s ha esetleg késleltették is: nem akadályozták meg annak evolúcióját, az ember megjelenését, a tudatosodást.

A természet és az emberiség történetének/történelmének alaptörvénye a változás. Az élővilág, s az ember is - történelme folyamán - egyre kísérletezett. Más és más életmódot alakítottak ki - a körülményektől függő módon - a természeti népek, néha összhangban, máskor azonban háborúban élve környezetükkel. Ha csak az elmúlt néhány száz évre tekintünk vissza, az ember szemlélete, felfogása, termelési módja a Föld jelentős részén erősen megváltozott. A régi vallásos tudatosságot a 17. században egy technológiai tudat váltotta fel. Az ember ÉN-je kiteljesedett, önzőbbé, gögösebbé és kapzsibbá vált, fokozottan uralkodni akart mások és a természet felett is. Az új eszmék - mint Skolimowski írja - tárgyasítók, atomizálók, elidegenítők, erő révén uralkodók. A feudalizmust a kapitalizmus váltotta fel, s ez igyekezett szétörni a régi kereteket, közösségeket. Durva elmentmondásai kiváltották a szocialista eszmék támadását, s a múltat, az ősi aranykort visszavágyó eszméket hirdető tömegek lázadását. A szocialista eszmék néhol győzelmet arattak, de céljaikat csak igen kevés helyen, ideig-óráig tudták megvalósítani. A kapitalizmus gépezete egyre jobban működött, a szocializmus célja gyakran már főleg csak a kapitalizmus "utolérése" lett. Egy idő után nem tudott új, nemes, emberi célokat nyújtani - s mindkét rendszer bizonyos értelemben ugyanazt akarta: birtokolni, többet termelni.

Igaz, hogy céljai érdekében a piacgazdaság jobban funkcionál, mint a központosított tervgazdaság, de nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus is alapvetően rosszul sáfarkodik: igen kevés helyen biztosítja, és akkor is mások rovására az élet jó minőségét, a munkához, az egészséghez, a tanuláshoz való jogot, az elegendő élelmet, fedelet, ruhát mindenki számára. Nem minden kapitalista társadalom biztosítja a véleményalkotás szabadságát, a nemzeti vagy vallási kisebbségek jogait, ha úgy tetszik: a demokráciát minden állampolgár számára. Széles a piactársadalmak skálája, s bár egyik végén a skandináv vagy a Benelux államok - a másikon a latin-amerikai tábornokok, az afrikai császárok vagy ajatollahok által vezetett nemzetek találhatók. S ez